

LAUSUNTO 10.11.2021

Perustuslakivaliokunnalle

Oikeusneuvos Pekka Koponen

Korkein oikeus

Hallituksen esitys suullisen todistelun tallentamista ja vastaanottamista yleisissä tuomioistuimissa koskevan lainsäädännön uudistamiseksi (HE 133/2021 vp).

1. Yleistä

Perusoikeuksien kannalta uudistusehdotuksen olennaisimmat muutokset koskevat välittömyysperiaatetta ja julkisuusperiaatetta. Tämän vuoksi tässä lausunnossa käsitellään lähinnä näitä kysymyksiä.

Hallituksen esitystä edeltäneestä työryhmämietinnöstä korkein oikeus on täysistuntokäsittelyn jälkeen antanut koko mietinnön kattavan lausunnon 19.2.2021 oikeusministeriölle. Lausunnossaan korkein oikeus on eräin huomautuksin ja muutosehdotuksin kannattanut uudistuksen toteuttamista. Lisäksi korkeimman oikeuden edustajana oikeusneuvos Jukka Sippo on lakivaliokunnan kuulemisessa antanut lausunnon 6.10.2021 ja lisälausunnon 12.10.2021.

2. Välittömyysperiaate

2.1 Lähtökohdat

Välittömän ja suullisen oikeudenkäyntimenettelyn toteuttaminen on ollut aiemmissa alioikeus- ja hovioikeusmenettelyä koskeneissa uudistuksissa keskeisimpänä tavoitteena. Suullisuudesta on menettelyn tarkoituksenmukaisuuden ja taloudellisuuden nimissä sittemmin jo tingitty mm. kirjallisen menettelyn käyttöalaa laajennettaessa. Myöskään välittömyys ei luonnollisesti ole itsetarkoitus ja hallituksen esityksestä ilmenevin perustein videoidun todistelun käytöllä muutoksenhakuasteessa voidaan oikeudenkäyntimenettelyn laatua kokonaisuutena

tarkasteltuna kohottaa. Tämän laatutavoitteen ohella keskeistä on kuultaville henkilöille aiheutuva merkittävä ajan ja vaivan säästö. Kansalaisten voi olla vaikea ymmärtää miksi kertomukset tulisi uusia vuosikausia tapahtumien jälkeen hovioikeudessa.

Korkein oikeus on lausunnossaan 19.2.2021 viitannut peruslakivaliokunnan lausuntoon PeVL 20/2014 vp, jossa on tuolloin katsottu, ettei todistelun videointi vaaranna oikeusturvaa, vaikka jossain määrin rajoittaakin menettelyn välittömyyttä.

Kun aiemmissa oikeudenkäyntimenettelyn uudistuksissa pyrittiin hovioikeusprosessin suullisuutta lisäämään, ajatuksena oli, että hovioikeuden tuomareilla pitäisi olla yhtä hyvä mahdollisuus suullisen todistelun omakohtaiseen ja välittömään havainnointiin kuin käräjäoikeudessaakin. Tästä tavoitteesta voitaisiin edelleenkin pitää kiinni, jos reaali maailmassa olisi mahdollista pitää kuulemiset hovioikeudessa ilman merkittäviä viiveitä ja niissä keskityttäisiin vain muutoksenhaun kannalta olennaiseen todisteluun.

Käytännössä lisäviive voi olla jopa vuosia, mikä väistämättä heikentää muistikuvia. Lisäksi korkeimman oikeuden suulliset käsittelyt vahvistavat sen valitettavan tosiasian, että kuultavat tahot (asianosaiset ja osa todistajistakin) usein ilmiselvästi muuttavat kertomuksiaan sen mukaan, mihin seikkoihin he tietävät muutoksenhaun kohteena olevassa tuomiossa kiinnitetyn huomiota. Tavallista on sekin, että pääkäsittely on hovioikeudessa yhtä laaja kuin käräjäoikeudessaakin. Vain kaikkein vähämerkityksellisimmistä todistelusta on ehkä luovuttu, ja rikosasioissa preklusion puuttuessa on usein nimetty myös jotakin uutta todistelua.

Näin ollen hovioikeustuomarit eivät tosiasiaassa saa yhtä hyvää todistusaineistoa arvioitavakseen, vaan useissa tapauksissa epäluotettavamman ja laadullisesti heikomman.

2.2 Viittaamismenettely

Lähtökohtaisesti uudessa menettelyssä videoitu todistelu esitetään hovioikeuden istunnossa tuomarikokoonpanon ja asianosaisten läsnä ollessa. Kovin laajamittainen videoiden katseleminen ei välttämättä kuitenkaan ole tarkoituksenmukaista. Tiedot Ruotsissa toteutetun uudistuksen tosiasiallisista vaikutuksista ovatkin saaneet lakiuudistuksen valmistelijat ja lausunnonantajat osin varovaisiksi. Lopputuloksena ei tulisi olla se, että hovioikeuden istunnot ovat yhtä pitkiä (ellei pitempiäkin) kuin ennenkin, mutta elävän kertomuksen havainnoinnin asemesta niissä katsellaan videoituja kertomuksia päivä- tai viikkokausia.

Hallituksen esityksessä on näistä syistä laajennettu mahdollisuutta tallennettuun todisteluun viittaamiseen, jolloin sitä ei siis esitetä hovioikeuden istunnossa asianosaisten läsnä ollessa. Viittauksen kohteena olevaan todisteluun on tuomioistuinkokoonpanon joka tapauksessa yhdessä tutustuttava. Siten on arvostuksenvaraista, onko tällä merkitystä välittömyysperiaatteen kannalta. Lähinnä

tällä menettelyhelpotuksella on vaikutusta jäljempänä käsiteltävän julkisuusperiaatteen toteutumisen kannalta. Asianosaisilta tämä menettely voi säästää merkittävästi kustannuksia ja tuomioistuimelle se voi antaa mahdollisuuden järjestää videoihin tutustumisen tarkoituksenmukaisemmalla tavalla.

2.3 Tuomioistuimen prosessinjohto

Sanottu viittaamismenettely tai ylipäättään videoidun todistelun hyödyntäminen ei voi toimia tehokkaasti ja prosessitaloudellisesti ilman aktiivista prosessinjohtoa. Viittaamismenettelyn soveltamisesta päättää tuomioistuin ja tuomioistuimen on myös ratkaistava, onko asiassa syytä sallia kuultavan uudelleenkuulustelu taikka lisäkysymysten esittäminen kuultavalle.

Asianosaisilla ja heidän avustajillaan on taipumusta nimetä varmuuden vuoksi myös ratkaisun kannalta aivan marginaalisen merkityksen omaavaa todistelua. Vielä useammin on kysymys todistelusta, jonka osalta ei ole riittävän yksilöidysti mietitty sitä, mitä oikeustositseikkoja sillä on tarkoitus näyttää toteen. Tuomioistuimet ovat puolestaan liian varovaisia torjumaan mitään todistelua, vaikka oikeudenkäymiskaaren mukaan tarpeettoman tai liiallisen todistelun epääminen on tuomioistuimen velvollisuus. Myös tarkkojen todistusteemojen vaatiminen asianosaisilta käytännössä usein laiminlyödään, mikä tulee jatkuessaan varmuudella vaikeuttamaan uudistuksessa tärkeänä pidetyn jäsennellyn käsittelyn toteutumista.

Nykytilanteessakin on siis em. seikoissa asianosaisten ja tuomioistuinten toiminnassa merkittäviä puutteita tai toiminnan kehittämisen tarpeita. Siten on syytä epäillä, että tuomioistuimet eivät uudistuksen edellyttämässä määrin tehosta prosessinjohtoaan, ellei lain säännöksissä tai esityölausumissa ole tähän selkeää velvoitetta.

3. Julkisuusperiaate

3.1 Oikeudenkäynnin julkisuus

Oikeudenkäynnin koettua legimiteettiä vahvistaa olennaisesti sen julkisuus, yleisön mahdollisuus halutessaan seurata oikeudenkäynnin kulkua. Käytännössä suuren yleisön tietoisuus yksittäisestä oikeudenkäynnistä perustuu toki median välittämiin tietoihin, mutta edellyttää yhtä kaikki oikeudenkäynnin julkisuutta.

Pääsääntöisesti videoidut kertomukset on tarkoitus esittää hovioikeuden istunnossa, jolloin yleisö pääsee hovioikeusvaiheessa seuraamaan tallennettuja kertomuksia. Tältä perusteella arvioiden oikeudenkäynnin julkisuuden ei voida katsoa merkityksellisesti rajoittuvan. Yleisö on samassa asemassa kuin hovioikeuden ratkaisukokoonpano ja kertomukset on annettu julkisessa oikeudenkäynnissä alioikeudessa.

Edellä käsitelty viittaamismenettely on sen sijaan tältä osin eri asemassa kuin todistelun vastaanottaminen videoituna istunnossa. Viittaamismenettelyssä tallennettuja kertomuksia ei istunnossa esitetä, vaan niitä ainoastaan tarvittaessa kommentoidaan asianosaisten toimesta. Viittaamismenettelyn julkisuutta rajoittavaa merkitystä vähentää kuitenkin olennaisesti se, ettei sitä oletettavasti käytetä kuin laajoissa asioissa.

Kun asianosaiset tai heidän edustajansa ovat paikalla istunnon alussa, ja kun oikeudenkäyntimenettelyn mukaista olisi, että he kommentoivat todistelua loppupuheenvuoroissaan vasta tuomioistuimen siihen tutustuttua, viittaamisesta olisi hyötyä vain monipäiväisissä pääkäsittelyissä. Lisäksi julkisuuspuutteen vaikutusta vähentää se edellä todettu seikka, että yleisöllä ja medialla on ollut käräjäoikeusvaiheessa tilaisuus seurata todistelua.

3.2 Tallenteiden julkisuus

Kertomusten tallentamisen videoimalla on katsottu puuttuvan kuvatuksi tulevan henkilön yksityisyyteen selvästi enemmän kuin kertomuksen nauhoittamisen. Tämä ilmenee lain oikeudenkäynnin julkisuudesta yleisissä tuomioistuimissa 13 §:n 2 momentista, jonka mukaan videotallenne annetaan vain tuomioistuimessa nähtäväksi, jos tallenteen sisältö huomioon ottaen on syytä olettaa, että tallenteen antaminen voisi johtaa yksityisyyden suojan loukkaamiseen.

Tämän näkökohdan nojalla hallituksen esityksessä ehdotetaan kuultavien henkilöiden yksityisyyttä suojattavaksi vielä vahvemmin siten, että kuvatallenteista ei luovutettaisi enää lainkaan kopioita, vaan niihin olisi mahdollista tutustua ainoastaan tuomioistuimessa.

Tämä rajoittaa vähintäänkin välillisesti oikeudenkäynnin julkisuutta, joten on arvioitava, onko rajoitukselle riittävät perusteet. Vertailussa nykytilanteeseen on otettava huomioon, ettei tällaisia punnintatilanteita nykyään esiinny kovinkaan usein, kun kertomuksen videointia käytetään lähinnä alle 15-vuotiaiden henkilöiden kuulemisissa (yleensä seksuaalirikosasioissa), ja näissä tilanteissa kertomukset ovat joka tapauksessa salassa pidettäviä.

Toinen muutos vallitsevaan oikeustilaan olisi se, että nykyään asianosaiset saavat videoiduista kuulemisista halutessaan tallenteet, hallituksen esityksen mukaan vain kuulemisen äänitallenteen. Tämä antaa asianosaiselle avustajineen jossain määrin niukemmat mahdollisuudet kertomuksen nyanssien havainnoimiseen, kun he hovioikeuskäsittelyä varten palauttavat mieleen kertomusten sisällön. Normaalityötilanteissa haittaa ei voitane pitää merkittävänä, mutta silloin kun avustaja tai syyttäjä vaihtuu, pelkkä äänitallenne ei täysin korvaa kuvatallennetta.

Kokonaisuutena arvioiden rajoitusten voitaneen katsoa perustuvan asianmukaiseen perusoikeusintressien punnintaan. Videotallenteiden tarkoitushakuinen levittäminen

on aito riskitekijä ja mahdollinen jälkikäteinen rikosvastuu tällaisesta menettelystä on tehottomampi kuin etukäteispreventio.

Yleisöjulkisuutta turvaava tallenteiden katselumahdollisuus tuomioistuimen tiloissa voi käytännössä olla hankala järjestää. Tuomioistuimet ovatkin olleet kannanotoissaan huolestuneita tähän liittyvistä käytännön järjestelyistä. Jo pelkkä varautuminen tällaisen tilaisuuden järjestämiseen voi vaatia huomattavia järjestelyjä, mutta on vaikea uskoa, että sanotun oikeuden toteuttamiseen käytännössä turvauduttaisiin usein. Kun lisäksi osassa julkisuudessa huomiota herättäneistä asioista (seksuaalirikokset, alaikäiset) tallenteet ovat kokonaan salassa pidettäviä, mielenkiinnon kohteeksi jäänee rajallinen määrä muita mediaa ja suurta yleisöä kiinnostavia oikeudenkäyntiasioita. Näissäkin äänitallenteen tilaaminen on huomattavasti vaivattomampi tapa tutustua kertomuksen sisältöön.

Myös kysymys turvatarkastusten sääntelystä on periaatetasolla kiperä, mutta edellä mainitusta syystä ei ehkä kovin usein realisoituva. Yksityisyyden suojaaminen etukäteistoimin on sinällään tässäkin prevention kannalta parempi tapa kuin sanktioiden määrääminen jälkikäteen.

4. Yhteenveto

Edellä lausutuun perusteiden uudistuksella tavoiteltavat hyödyt muutoksenhakumenettelyssä näytön vastaanottamisen laadun kohentumisena ja erityisesti pitkien pääkäsittelyjen keventymisenä ovat selvästi suuremmat kuin välittömyys- ja julkisuusperiaatteiden rajoituksista aiheutuvat haitat.

Kertomusten videoimisen merkittävimpiin hyötyihin kuuluu menettelyn keventyminen itse kuultavien henkilöiden kannalta. Todistajille toisessa oikeusasteessa pitkällä aikavälillä tapahtuva uudelleen kuuleminen voi olla merkittävä rasite. Samoin asianosaisten varsinkin rikoksen uhrille hovioikeudessa kuuleminen vuosia tapahtumien jälkeen saattaa olla suorastaan haitallista traumaattisen tilanteen uudelleen käsittelynä.

Tuomioistuinten ilmaisema huoli resurssiensa riittävydestä uudistuksen toteuttamisessa on aiheellinen viesti. Ruotsin kokemukset osoittavat, että menettely sisältää tiettyjen säästöjen ohella tuomioistuimille myös haasteita. Tämä seikka ei ole merkityksetön asianosaistenkaan kannalta. Jos uuden menettelyn toteuttamiseen liittyvät tekniset ja henkilövoimavaraongelmat johtaisivat oikeudenkäyntien pitkittymiseen entisestään, olisi tämä tältä osin oikeusturvan heikennys.

Tähän liittyy väistämättä myös edellä korostettu tuomioistuimen aktiivisen ja tehokkaan prosessinjohtoon vaatimus. Ilman sitä tallenteiden jäsennelty käsittely ei voi toimia asianmukaisella tavalla.